

SZABADSÁG ÉS PARANCSOLÁS

Emmanuel Lévinas*

Parancsolni annyi, mint valakinek az akaratára hatni [*agir*]. Az összes cselekvési formák közül valaki akaratára hatni az igazi hatás, amennyiben egy független valóságra gyakorolunk hatást; olyanra, ami nem egyszerűen csak nagy ellenállást, hanem egészen más típusú, abszolút ellenállást fejt ki. Nem azt nevezzük a cselekvés [*action*] emberének, aki dolgozik, azaz megmozgatja az anyagot, nem azt, aki háborúskodik, hanem aki másokra munkát parancsol, vagy a háborúban parancsol.

A cselekvés nem csupán a cselekvő [*agent*] szabadságát jelenti, azt, hogy őt semmilyen külső körülmény nem befolyásolja, hanem magában foglal egy hatékony átvitelt [*transition*] is, és valamilyen külsőt és függetlent határoz meg. Ám egy külső és független valóság csak szabad lehet. Márpedig a szabadság éppen egy cselekvés elszenvedésének visszautasítása. Hogyan lehetséges akkor a cselekvés? Hogyan lehetne meghajlásra bírni valakinek a szabadságát, ha az meghatározásánál fogva hajlíthatatlan? Hogyan lehetne hatást gyakorolni valamire, ami semmi passzivitást nem foglal magában? Hogyan lehetne mozgásba hoznia mozdulatlan mozgatót?

A parancsolás és cselekvés lehetetlenségét az ókortól fogva azzal a megállapítással szokás feloldani, hogy „parancsot adni” annyi, mint előzetesen összhangban lenni annak az akaratával, akire a parancs vonatkozik.

Platón azt mondja az *Államban*, hogy vezetőként senki sem olyan dolgot javasol vagy rendel el, ami önmagának hasznos, hanem ami annak hasznos, akinek parancsol.¹ Parancsolni tehát annyi, mint az engedelmeskedő akaratára tenni.

A parancs látszólagos heteronómiája valójában autonómiát takar, hiszen a parancsolás szabadsága nem vak erő, hanem ésszerű elgondolás. Az akarat egy másik akarat által adott parancsot csak akkor tud elfogadni, ha azt önmagában is felfedezi. A parancsolás külsődlegessége valójában belső. Amennyiben a parancs az ésszel ellentétes, az ész abszolút ellenállásába ütközik.

Habár egy racionális tény nyilvánvalóan akár halálos veszélybe is kerülhet, ha szembeszegül egy abszurd paranccsal, mégis, mint mondják, /17/ elegendő elfogadnia a halált ahhoz, hogy szabad maradhasson. Gondolatszabadsága folytán az elutasítás korlátlan hatalmával rendelkezik.

A dolog azonban nem ilyen egyszerű. A önmagára redukált gondolatszabadság, éppen azáltal, hogy pusztán a gondolat szabadsága, egyszersmind a zsarnokság tudata is. A filozófus-vezető ésszerű parancsa mellett megjelenik a zsarnok parancsa, amellyel a gondolat szabadsága szembeszegül, tudván, hogy erőszakot tesznek rajta. Ilyen körülmények között felmerül a kérdés: vajon a zsarnokság a valódi cselekvés, s egyedül csak a zsarnok lehet szabad?

Ez a lehetőség és az általa okozott nyugtalanság tudvalévően az ókor filozófiájának, pontosabban Platón filozófiájának egyik alaptémája. Platón elismeri

* in: *Nyelv és közélet*. (Vál. és ford. Tarnay László) [» dianoia sorozat] Tanulmány Kiadó - Jelenkor Kiadó, Pécs, 1997.

¹ Vö. Platón, *Állam*, 412 C - 414 B és 419 A - 421 C.

1 ugyan, hogy a cselekvés emberek közötti viszony, hiszen a cselekvés az emberi
2 észre hagyatkozik, filozófiáját mégis mintha megszállná a zsarnokság fenyegetése.

3 Ennek oka az, hogy a szabad gondolat nem pusztán annak a zsarnokságnak a
4 tudata, melyet a bennünk meglévő állati fölött gyakorlunk. Nem pusztán szemlé-
5 lője a félelem és szeretet mozgatta szegény állatiságnak. Az ész nem egyszerűen
6 elismeri a bennünk lévő állatit, hanem mintegy belülről megfertőződik vele. Az
7 ész nem egyszerűen tud a zsarnok fenyegetéséről, hanem meg is hatódik tőle,
8 bármennyire paradoxonul hangozzék a „meghatódott ész” kifejezés. Az érzékek
9 önkényessége a zsarnokság forrását alkotja. Az ész és az állatiság felfoghatatlan
10 egysége, ez a különbség alatt meghúzódó egység az autonómia megcsúfolása.

11 Ám a zsarnokság ész fölötti hatalma messzebbre terjed, mint ezt Platón időn-
12 ként elismeri. Szókratész kivégzésekor is szabad marad. A halála szép, a teste fo-
13 kozatosan hűl ki, alulról felfelé.² Halála igazságtalan, de szép. Gondolata az utol-
14 só pillanatig az elutasítás. Megőrzi barátait, akik nem tagadják meg. Ám mi tud-
15 juk: a zsarnokság lehetőségei ennél sokkal hatalmasabbak. A szeretet és a pénz,
16 a kínzás és az éhség, a csend és a retorika korlátlan erőforrásaival rendelkezik.
17 Olyannyira, hogy az uralt lélekből még a megrendítettség lehetőségét, vagyis a
18 parancsnak való engedelmesség képességét is ki tudja irtani.

19 Az igazi heteronómia tehát ott kezdődik, amikor az engedelmisség többé nem
20 az engedelmisség tudata, hanem hajlam. A legnagyobb erőszak éppen a legna-
21 gyobb gyengédségben rejlik. A rabszolga lelke nem lehet megrendített, tehát
22 nem lehet parancsolni neki. Az úr iránti szeretet annyira betölti a lelkét, hogy
23 képtelenné válik a távolságtartásra. Annyira betölti a lelkét a félelem, hogy már
24 nem is látja, hanem a félelméből kiindulva lát. /18/

25 Az, hogy a rabszolga-lélek létrehozható, nem pusztán a modern ember legfáj-
26 dalmasabb tapasztalata, hanem valószínűleg egyenesen az emberi szabadság cáfo-
27 lata.

28 Az emberi szabadság lényege szerint nem hősies. Megfélemlítéssel, kínzással
29 még a szabadság abszolút ellenállása is megtörhető, egészen a gondolat szabad-
30 ságáig. Olyannyira, hogy az idegen parancsot immáron nem érezzük arculcsa-
31 pásnak, hanem úgy fogadjuk, mintha belőlünk fakadna. Íme, nevetséges szabad-
32 ságunk.

33 A zsarnok hatalma oly nagy, hatékonysága oly tökéletesnek bizonyul, hogy
34 végső soron semmis, és az abszolút, amire ez a zsarnokság irányul, csak az erő-
35 szaknak kitett anyag. A zsarnok által megragadott szubsztancia nem szubsztan-
36 cia többé. A zsarnokkal szemben senki sem áll. A zsarnok soha nem parancsolt,
37 soha nem cselekedett, mindig egyedül volt.

38 A szabadság eközben változatlanul az, hogy képesek vagyunk előre látni önnön
39 lealacsonyodásunkat, s felfegyverezni magunkat ellene. A szabadság abban áll,
40 hogy önmagunkon kívül intézményesíthetjük az ész rendjét, írásba foglaljuk az
41 ésszerűt, és egy intézményhez folyamodunk. A szabadság, a zsarnokságtól való
42 félelmében, az intézménybe, a szabadságnak a szabadság nevében való elkötele-
43 zésébe, államba torkollik.

44 A szabadság mint törvénynek való engedelmeskedés bizonyosan a maxima
45 egyetemességétől függ, akár csak a törvény külső létezésének sérthetlenségétől.

² Vö. Platón, *Phaidón*, 116 A -118 A.

1 Ily módon védve van a szubjektív lealacsonyodástól és az érzelmeiktől. A szabad-
2 ság legfőbb műve az, hogy garantálja a szabadságot. S ezt csak akkor teheti meg,
3 ha olyan világot alkot, amely mentes a zsarnokság próbatételeitől.

4 Emlékezzünk arra, hogy az *Állam* elején Kephalosz a gazdagságban az igazságtá-
5 lanság el nem követésének a lehetőségét látja; annak lehetőségét, hogy szabadok
6 legyünk, önmagán kívül fedezi fel³ Az emberi rend elgondolása és megvalósítása
7 az igazságos állam intézményesítése, amely következtetésképpen lehetővé teszi a
8 szabadságot fenyegető akadályok elhárítását. Ez az egyetlen módja, hogy megóv-
9 juk a zsarnokságtól. Lehet gúnyolódni abbéli buzgalmunkon, hogy állandósítsuk
10 kiváltságos pillanatainkat, amelyek tulajdonosi gondjainkat juttatják kifejezésre,
11 ám ez az egyedüli lehetősége annak, hogy ne kelljen lemondanunk róluk.

12 Íme tehát az eddigiekből fakadó következtetés: ahhoz, hogy szabadok lehes-
13 sünk, alá kell vetnünk magunkat egy parancsnak, még hozzá külső parancsnak,
14 nem pusztán egy racionális törvénynek vagy kategorikus imperatívusznak, mely
15 védtelen a zsarnoksággal /19/ szemben, hanem egy külső — írott — törvénynek,
16 mely fel van vértézve a zsarnokság ellen. Ez a parancsnak mint a szabadság felté-
17 telének a politikai formája.

18 De az írott törvénybe foglalt parancsolat, az intézmény személytelen racionalí-
19 tása, jóllehet a szabad akaratban gyökerezik, némiképpen idegen a minduntalan
20 megújuló akarattól. Az intézmény egy olyan racionális parancsnak engedelmes-
21 kedik, melyben a szabadság többé nem ismeri fel magát. A jelen szabadsága nem
22 ismer magára azokban a garanciákban, amelyeket önnön hanyatlása ellen vállalt
23 magára. A világos aggyal megírt végrendelet nem kötelezheti a végrendelkezőt,
24 ha az tovább él. Az önnön hanyatlása elleni garanciákat az akarat mint egy má-
25 sik zsarnokságot éli meg.

26 Természetesen nyilváníthatjuk ésszerűtlennek az akarat ellenállását régebbi,
27 személytelenné vált döntéseivel szemben. Az akarat önmagával való ellentmon-
28 dásának, vagy pontosabban a régebbi és a jelenlegi akarat, az írott törvény és
29 szabadságom közti ellentmondásnak a lehetősége az ésszerűtlenség bevallása, ám
30 valószínűleg mégsem lehet az akaratot tisztán és egyszerűen azonosítani a sze-
31 mélytelen ész rendjével.

32 A szabadság individuális aktusa maga, mely a személytelen ész javára döntött,
33 nem a személytelen észből származik. Senki sem kívánja a másikat — hacsak
34 nem zsarnokság folytán — az írott szövegben rejlő személytelen ész elfogadására
35 kényszeríteni, mivel a meggyőzés már a személytelén, ész előzetes elfogadását fel-
36 tételezné.

37 Az *Állam* legelején, egészen az elején, mielőtt még elkezdődne, felmerül a kér-
38 dés: „Meg tudtok-e egyáltalában győzni bennünket, ha nem hallgatunk oda?”⁴

39 Mégis, az értelmes beszéd mintegy szükségessé teszi a meggyőzést. S talán épp
40 ez a meggyőzés, ez az ész előtti ész teszi emberivé az értelmes beszédet, a személy-
41 telen észt. Vajon nem kell-e, mielőtt még a személytelen észbe helyeződnének, a
42 szabadságoknak szabadon érteniük egymást, anélkül hogy ez a megértés már
43 eleve jelen lenne ebben az észben? Nem létezik-e vajon olyan beszéd, melynek
44 révén az értelmes beszélyre irányuló akarat szabadságtól szabadságig, egyéntől
45 egyénig közvetítődik? A személytelen beszély nem tételezi-e fel a beszélyt mint

³ Vö. *Állam*, 331 C.

⁴ I.m. 327 C. Szabó Miklós fordítása.

1 ilyen szemtől-szembe helyzetet? Másképpen szólva, nem áll-e fenn két akarat kö-
2 zött a zsarnokságtól mentes parancsolás viszonya, ami még nem egy személyte-
3 len törvény iránti engedelmesség, ám elengedhetetlen feltétele egy ilyen törvény
4 intézményesülésének? Megint másképpen, egy ésszerű törvény intézménye, mint
5 a /20/ szabadság feltétele, vajon nem feltételezi-e, hogy e törvény intézményesi-
6 tését illetően az egyének közvetlenül is megértik egymást?

7 E beszély előtti beszély, a racionális törvény intézményét megelőző egyének
8 közti viszony ideájára, a kísérletre, hogy beszélyünk menetébe mást is igyekez-
9 zünk erőszakmentesen bevonni, maga Platón is utal, amikor Thraszümakhosz
10 először megtagadja, hogy beszélybe kezdjen, vagyis azt, hogy egyáltalán beszél-
11 jen, majd beleegyezik, hogy igent vagy nemet intsen a fejével, mígnem a végén
12 Szókratésznek a vitába is sikerül belevonnia. És Szókratész igencsak örvend an-
13 nak, hogy Thraszümakhosz nem pusztán igenjeivel és nemjeivel tagolja beszé-
14 dét.⁵ Az alábbiakban ezt a helyzetet szeretnénk leírni, amely feltétele az állami
15 parancsnak, ami viszont magának a szabadságnak feltétele.

16 Ehhez azonban vissza kell térnünk a zsarnoki vagy erőszakos cselekvés elemzé-
17 séhez. Az erőszakos cselekvés nem érinti a Máshoz [*Autre*] való viszonyt. Olyan
18 cselekvés ez, mintha az ember egyedül lenne. Az erőszakos cselekvést, a közvet-
19 len, azonnali cselekvést valójában úgy kell felfognunk, mint amely érintetlenül
20 hagyja a cselekvés elszenvedőjének az individualitását, a szubsztanciáját. A dol-
21 gokon végzett cselekvés, a munka abban áll, hogy megtaláljuk felhasználásuk-
22 nak azt a módját, amikor az általános törvények segítségével, melyekre egyedisé-
23 ge visszavezethető, a tárgy engedelmeskedik a felhasználó akaratának. A munka
24 nem talál, de nem is keres a tárgyban semmiféle szigorú értelemben vett partiku-
25 laritást.

26 Egy szabad lénnyel szembeni erőszak legáltalánosabb formája a háború. A há-
27 ború a munkától bizonytalannal nem pusztán a legyőzendő erők sokféleségében, ki-
28 számíthatatlanságában és alakjában különbözik, hanem abban is, hogy a cselek-
29 vő másképpen viszonyul az ellenfeléhez. Vajon nem arról ismeri-e fel az ellenfe-
30 lét, hogy az szabad? De ez a szabadság állati, vad és arc nélküli. Számomra nem
31 arcként adott, mely maga a totális ellenállás, anélkül, hogy erő lenne, hanem fé-
32 lelmeként, illetve azon felülkerekedő bátorságomként. A bátorság nem a más-
33 sal [*autre*] való szemtől-szembeni viszony, hanem az embernek önmagával való
34 viszonya. Nem úgy küzdök meg a másik szabadsággal, hogy szembenézek vele,
35 hanem hogy szinte vakon nekiugrok. A háború nem két szubsztancia, de nem is
36 két szándék összeütközése, hanem az egyik fél kísérlete arra, hogy meglepetéssze-
37 rűen, tört vetve a másik fölébe kerekedjék. A háború csapda, hiszen a másik
38 [*autrui*] lényegének — mindannak, ami erős és abszolút benne — gyengeségénél
39 fogva történő megkaparintása. A háború az Akhillész-sarok keresése, a másik, az
40 ellenfél logisztikai számítással történő felmérése, mint amikor a mérnök felméri
41 /21/ az ellenséges tömeg elpusztításához szükséges erőfeszítés nagyságát. A má-
42 sik ekkor tömeggé válik. Így írható le a háborús viszony, s ennyiben hasonlít a
43 munka erőszakjához.

44 Másképpen mondva, az erőszakos cselekvést, a zsarnokságot az jellemzi, hogy
45 az ember nem néz szembe azzal, amire cselekvése irányul. Még pontosabban:

⁵ Vö. i.m. 350 E-351 C.

1 nem látja az arcot benne, a másik szabadságot erőnek, vadságnak tekinti, s a
2 más abszolút voltát erejével azonosítja.

3 Az arc, az arckifejezés egy velem szembenálló valóság ténye, mely azonban nem
4 a megnyilvánulásaiban áll velem szemben, hanem létmódjában, mondhatni on-
5 tologiailag. Szembenállása révén áll ellen nekem, nem pedig ellenállásával áll
6 szemben velem. Úgy értem, szembenállása nem abban mutatkozik meg, hogy
7 szabadságomat megrendíti, hanem szabadságom előtti, azt működésbe hozó
8 szembenállás. Nem az, amivel szembehelyezkedem, hanem ami szembehelyezke-
9 dik velem. A számomra való jelenlétébe írt szembenállás. Egyáltalában nem en-
10 gedelmeskedik közbeavatkozásomnak: annyira áll szemben velem, amennyire fe-
11 lém fordul.

12 Az arc szembenállása, ami nem egy erő szembenállása, nem ellenségesség. Bé-
13 kés szembenállás ez, ám ez a béke egyáltalán nem a háború felfüggesztése, vagy
14 az erőszak egyszerű visszatartása. Az erőszak, éppen ellenkezőleg, ennek a szem-
15 benállásnak a tagadása, egy lény arcának fel nem ismerése, tekintetének kerülé-
16 se, annak a kerülőútnak az előrelátása, ahonnan az, ami *nincs* az arcra írva, és —
17 éppen mert arc — mégis rá van írva, ellenséges vagy megadó erővé válik.

18 Az erőszak olyan hatás, mely minden lényt, minden szabadságot kerülő úton
19 közelít meg. Az erőszak egy lény meglepetésszerű megkaparintása távolléténél
20 fogva, annál fogva, ami tulajdonképpen nem ő. A dolgokhoz való viszony, a
21 dolgok uralása, az, hogy fölöttük vagyunk, megakadályozza, hogy egyediségük-
22 ben közelítsük meg őket. A dolog egyedisége, a $\tau\omicron\ \delta\epsilon\ \tau\iota$ ⁶ az, ami jelölve van, s
23 ami, úgy tűnik, egyedül létezik, csak az általánosság, az egyetemes, az ideák és a
24 törvény felőlérhető el. A dolog csak a fogalma felől ragadható meg.

25 Az erőszak, amely az erő valamely lényre való közvetlen alkalmazásának látszik,
26 valójában minden egyediséget megtagad a létezőtől, amikor azt saját számítása
27 elemeként, egy fogalom egyedi eseteként ragadja meg.

28 Az érzéki valóságnak azt a tulajdonságát, hogy általánosságán keresztül adja
29 magát, amiképpen értelemmel bír, hogy nem önmagánál fogva, hanem olyan vi-
30 szonyoknál fogva bír értelemmel, amelyek a megjelenítés többi eleméhez fűzik, és
31 egy olyan megjelenítésen belül /22/, amely eleve az egész világra kiterjedt — ezt
32 a tulajdonságát nevezzük a valóság formájának. A zsarnokságnak alávetett való-
33 ság formátlan valóság, eleve hiányzik abból a viszonyból, amelyet a cselekvő tart
34 fenn vele. Harmadik személyben van, elrejtí az, ami megjeleníti. A kinyilatkoz-
35 tatás vagy felfedés⁷ — miképpen napjainkban mondják —, egy jelenségvilágot ad
36 nekünk, vagyis vet aláánk, tárgyesetben, mint már egy kategória tartalmát. Kü-
37 lönössége eleve általánosságba burkolódnak. Hegellel együtt joggal mondhatjuk,
38 hogy a megismerés és a cselekvés világában semmi sem szigorú értelemben egye-
39 di. A $\tau\omicron\ \delta\epsilon\ \tau\iota$ már viszonyok rendszerében van.

40 Ám egy lénnel való közvetlen kapcsolat nem pontosan a $\tau\omicron\ \delta\epsilon\ \tau\iota$ -vel való
41 kapcsolat, mely utóbbival csak azért találkozunk, mivel már megjelöltük és elhe-

⁶ „Ez a valami”: az individuális szubsztanciát — az egyedit — jelöli Vö. Arisztotelész, *Metafi- zika*, VII (Z) könyv, ford. Steiger Kornél, Gond, 1992/1, 152. o.

⁷ A Lévinas által használt kifejezés (*dévoilement*) Heidegger német „entdecken” kifejezésének a francia nyelvben meghonosodott megfelelője. A magyar fordítási gyakorlat szerint itt és másutt a „felfedés” szót használjuk. (Lásd. pl. J.-P. Sartre, *L'être et le néant*, Paris, Gallimard, 1957. Vö. M. Heidegger, *Lét és idő*, 44. §. A-B.)

1 lyezettük. Általa kerülünk érintkezésbe egy olyan lénnel, amely nem egyszerűen
2 felfedett, de meg is fosztatott formájától és kategóriáitól, a pőreséghez elérkezett
3 lénnel, egy nem minősített szubsztanciával, mely áttör a formán, és megjeleníti
4 arcát.

5 Az a mód, ahogyan egy lény áttöri a formáját, mely saját látszása, az konkrétan
6 a tekintete, a látvonala. Ám nem úgy, hogy előbb van az áttörés, azután a te-
7 kintet. A saját forma áttörése maga a tekintet, a szem abszolút pőre. Az arc ér-
8 telmessége nem viszonyaiból, hanem önmagából fakad, és ez maga a kifejeződés
9 [expression]. Az arc a létezőnek mint létezőnek a megjelenítődése, személyes meg-
10 jelenítődése. Az arc nem fedi fel, de nem is fedi el a létezőt. Túl a formákat jel-
11 lemző felfedésen és elleplezésen⁸, az arc kifejeződés, egy szubsztancia, egy önma-
12 gában vett dolog, καθ' αὐτο létezése.⁹

13 A kifejeződés nem abban áll, hogy jelet kínál egy szemlélődő tudat számára,
14 amely azt egy jelöltre visszavezetve értelmezhetné. Nem csupán a másikat meg-
15 elevenítő gondolat fejeződik ki, hanem az ebben a gondolatban jelenlévő másik
16 is. A kifejeződés jelenvalóvá teszi a közlést és a közlőt magát, e kettő összekeve-
17 redik benne. Ám ez nem azt jelenti, hogy a kifejeződés ismeretei nyújthatna a má-
18 sikról. A kifejeződés nem valakiről szól, nem egyidejű létezésről ad felvilágosí-
19 tást, és nem hoz létre, a tudáson túl, beállítódást. A kifejeződés arra sarkall,
20 hogy szóljunk valakihez. A legközvetlenebb /23/ beállítódás egy καθ' αὐτο lény
21 iránt nem a róla megszerezhető ismeret, hanem a vele való társas érintkezés.

22 A kifejeződésben megjelenő lény elkötelez bennünket a társadalomban, elköte-
23 lez bennünket, hogy vele egy társaságba lépünk. A más számára való jelenlét
24 formális struktúrája nem adható meg pusztán többséggként, hanem alávetettség,
25 az egyiktől a másik felé irányuló felhívás. A jelenlévő lény uralja vagy áttöri sa-
26 ját látszását; beszélgetőtárs. Az egymásnak megjelenő lények alávetik magukat
27 egymásnak. Ez az alávetés alkotja első eseményét egy átvitelnek [transition] a
28 szabadságok és ebben a nagyon formális értelemben egy parancsolás között.
29 Egyik lény parancsot ad a másiknak anélkül, hogy ez egy átfogó egész, egy rend-
30 szer függvénye lenne, anélkül, hogy ez a zsarnokság jegyében történne.

31 Ebben különbözik a kifejeződés bármely jeltől vagy szimbólumtól, melyek az
32 elbeszélésekben, kinyilatkoztatásuknál fogva, a titokzatost és a rejtettet vetítik
33 előre. A kifejeződés nem kevésbé közvetlen, hanem jóval közvetlenebb, mint az
34 intuíció. Maga a közvetlen viszony. Benne a noumenon valódi „fenomenológiá-
35 ja” ölt testet. Az arccal való találkozás nem pusztán antropológiai tény. Ekkor
36 abszolút értelemben kerülünk viszonyba azzal, ami van. Meglehet, hogy az em-
37 ber az egyedüli szubsztancia, s éppen ezért arc.

38 Egy másik módon is rámutathatunk az arccal való találkozás eredetiségére és az
39 intézményességet megelőző parancsolás struktúrájára, amely e találkozást tagol-
40 ja.

⁸ A Lévinas utal használt kifejezés (dissimulation) heideggeri megfelelője a „verstellen” lehet, amelyet „torzulás”-ként magyarítottak. Itt és más tanulmányokban azonban — Lévinas gondolatmenete szempontjából — következetesebbnek éreztük az „elleplezés” kifejezés használatát.

⁹ Vö. Platón, *Phaidón*, ahol az önmagukban vett dolgokról, a szépről, a jóról stb. van szó. Lásd továbbá Arisztotelész, *Metafizika*, 1017 A 8-3D és 1022 A 13-35.

1 Az arc abszolút póresége, ez az abszolút védtelen, fedetlen és ruhátlan, álarcta-
2 lan arc áll szemben fölötte való hatalmammal, erőszakommal. Szembenállása ab-
3 szolút, az önmagában való szembenállás. A kifejeződő lény, aki velem szemben
4 áll, magával a kifejeződésével mond *nemet*. Ez a *nem* nem egyszerűen formális, de
5 nem is ellenséges erőe vagy ʔenyegetésé; az arcot mutató megölésének lehetetlen-
6 sége, annak lehetősége, hogy egy lénnel egy tiltáson keresztül találkozzunk. Az
7 arc egy lény számára az a tény, hogy nem kijelentő, hanem felszólító módon
8 hat ránk, és így kívül van minden kategórián.

9 A metafizikai viszony, a külvilággal való viszony csak etikai viszonyként lehet-
10 séges. Ha az ölés lehetetlensége valós lehetetlenség lenne, ha a másik mássága
11 csupán egy erő ellenállása lenne, mássága nem lenne számomra külsődlegesebb a
12 természetnél, melyet az eszemmel ugyan képes vagyok felfogni, mégis ellenáll
13 erőfeszitésemnek, nem lenne külsődlegesebb az érzékelt világnál, amelyet végső
14 soron magam hozok létre. Az ölés etikai lehetetlensége egyszerre ellenállás velem
15 szemben, és erőszakmentes ellenállás, egy felfogható ellenállás.

16 A kifejeződés sajátos fénylése, mely a beszéd révén kapcsolatba kerül velem, az
17 önmagában vett dolog abszolút mivolta, mely a gyilkosság lehetetlenségében
18 megnyilvánul — nem a forma felfedése, nem is az irracionális kapcsolat területé-
19 ről való. Racionális, de olyan racionalitás, amely megelőz minden létrehozást. A
20 kifejeződés éppen ebben az elszakadásban, e felénk való közeledésben áll, anél-
21 kül, hogy tőlünk kölcsönözné az értelmét, anélkül, hogy szabadságunk eredmé-
22 nye lenne. Az arc nem azért nem *ismert*, mert értelem híján lenne. Nem ismert,
23 mert velünk való viszonyában nem utal vissza létrehozására. Husserl fogalmával
24 élve, megelőz minden *Sinngebung*-ot.¹⁰ Ez a *Sinngebung*-előtti értelem, az érte-
25 lemnek mindenféle *Sinngebung* előtti teljessége, mely továbbra is értelmi vi-
26 szony, erőszakmentes viszony, magát a teremtmény struktúráját írja le.

27 Erőszak nélkül is eljuthatok az intézmény és az értelmes beszélek rendjéhez,
28 hiszen a lények rendelkeznek értelemmel, mielőtt ezt a racionális világot közösen
29 megteremtjük. A teremtés az a tény, hogy az érthetőség hozzám képest elsődle-
30 ges. Tökéletesen ellentétes a *Geworfenheit* fogalmával.¹¹ Ez nem teológiai tétel: a
31 teremtés gondolatához az arc megtapasztalásából jutunk.

32 Az arccal, a kifejeződéssel viszonyban lenni, egy önmagában vett lénnel vi-
33 szonyban lenni tehát annyi, mint az erőszakmentes tranzitivitás síkján, a terem-
34 tett síkján helyezkedni el. A teremtmény rendjéből a zsarnokság ki van zárva.
35 Miközben elérünk oda, mégpedig az arc felfedezésével, már tagadjuk azt, hogy
36 minden külsődleges előzetesen belső kellett legyen; hogy minden múlt jelen kel-
37 lett legyen; hogy minden parancs autonómia, és minden tanítás visszaemlékezés.
38 Ha egy jelentés megelőzi létezésemet, vagy hozzám képest külsődleges (és az arc
39 meggyilkolásával szembeni végtelen ellenállás ilyen, a *Sinngebung*-tól független je-
40 lentés), és ha kapcsolatban lehetek e tőle jövő értelemmel, vagyis azzal, ami kife-
41 jeződik, akkor a zsarnokság nélküli viszony első ténye a parancsolás.

42 Amikor egyesek szabadságát úgy helyezzük egymás mellé, mint olyan erőket,
43 amelyek egymást kölcsönösen tagadva képesek önmagukat állítani, a háborúhoz
44 jutunk, amelyben korlátozzák egymást. Elkerülhetetlenül kétségbe vonják egy-

¹⁰ Értelemadás, v.ö. E. Husserl, *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie*, Husserliana, III. kötet, The Hague, M. Nijhoff, 1976.

¹¹ Belevettség, v.ö. M. Heidegger, *Lét és idő*, 38. §.

1 mást, vagy nem vesznek tudomást egymásról, azaz csak erőszakra és zsarnokság-
2 ra képesek. Platón kimutatta, hogy a zsarnok sem nem szabad, sem nem boldog.

3 A zsarnokságnak és a külsődlegességnek ezt a rendjét viszont felválthatja egy
4 olyan ésszerű rend, ahol az elkülönülő akaratok közti viszonyok visszavezethe-
5 tők az akaratoknak az akaratokhoz képest nem külsődleges észben való közös ré-
6 szesülésére. Ez pedig az állam, a külső viszonyok belsővé tétele. „Mindenki csak
7 nyer vele, ha egy isteni és eszes elem vezetése alatt áll — hacsak lehet, úgy, hogy
8 ez önmaga bensejében uralkodjék, ha pedig ez nem lehetséges, akkor legalább
9 kívülről helyezkedjen fölébe, hogy így ugyanazon kormányzat alatt élve lehető-
10 leg mindnyájan egymáshoz hasonlóak és barátok legyünk.”¹² Ugyanígy a
11 pamphüliai Ér mítoszában¹³ az, hogy valaki egy jól kormányzott államban él,
12 nem védi meg a rossz döntéstől, hiszen csak a filozófia, a bennünk lévő isteni és
13 bölcs mester tehet védetté a zsarnoksággal szemben.

14 Látható tehát, hogy a szabadság biztosítása érdekében szükség van zsarnokság-
15 tól mentes rendre, a zsarnokság pedig minden látszólagos cselekvése és szabadsá-
16 ga ellenére sem nem cselekvés, sem nem szabadság. Az *Állam* Második és Har-
17 madik Könyvében egy zsarnoki vallás mítosza ellen folytatott küzdelem a Tíze-
18 dik Könyvben odáig fokozódik, hogy az emberi cselekvés megszabadul az iste-
19 nektől, a sorstól, és a szükségszerűség a választásból fakadó felelősségre korláto-
20 zódik, sorsára hagyva azt a rendet, amelyben úgy döntenek, hogy ennek a legki-
21 sebb korlátozó visszahatása volna a választás szabadságára nézve; a harc a Nyol-
22 cadik Könyvben a mágikus művészet előjogai ellen fordul, és a költészet elleni
23 támadás is a benne rejlő erőszakra és zsarnokságra irányul — mindez pedig töké-
24 letesen érvényes adalék cselekvés és szabadság problémájának politikai megoldá-
25 sához.

26 De az akaratnak a személytelen ész, az önmagában vett beszély — az írott tör-
27 vények — alá rendelése megköveteli a beszélyt mint emberek közötti találkozást.
28 Az arc felfénylésében kerestük a nem-zsarnoki, ám mégis tranzitív viszonyt.
29 Megkíséreltük úgy felvetni a külsődlegességet — a mást —, mint ami alapvetően
30 nem-zsarnoki és lehetővé teszi a szabadságot — szembehelyezkedik velünk, mert
31 felénk fordul, túl a brutalitás, de éppúgy a ráolvasás, az extázis vagy a szeretet
32 erőszakán. Nevezhetnénk ezt a helyzetet vallásnak is, ahol — kívül minden
33 dogmán és az isteniről, vagy ne adj’ Isten, a szentről és erőszakos megnyilvánu-
34 lásairól való spekuláción — az ember a másikkal beszél. Azt állítottuk, hogy a
35 parancsolás maga a Szó, és hogy az igazi szó, a lényege szerinti szó parancsolás.

¹² *Állam*, 590 D. Szabó Miklós fordítása. (E. L.)

¹³ Vö. *i.m.* 614 B - 621 B.